Vol 1 Issue 10 April 2012

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2231-5063**

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

ISSN No-2231-5063 Vol.1,Issue.X/April 2012pp.1-4

Research Paper

मुघलकालीन युद्धे आणि शस्त्रास्त्रांचे महत्त्व

अनिल माणिकराव बैसाणे
इतिहास विभाग प्रमुख,
झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे .

प्रस्तावना :

इ.स.1000 शतकाच्या प्रारंभापासून भारतावर वायव्येकडून तुर्की लोकांची आक्रमणे होऊ लागली. तुर्क हे मध्य आशियाचे रहिवासी होते. मध्य आशियात तुर्कांच्या अनेक सत्तांचा उदय झाला. तेथे आपल्या प्रदेशाचा विस्तार वाढवीत भारताच्या वायव्य सरहद्दीपर्यंत पोचले. गझनीचा सत्ताधीश सबक्तगीन याने भारतावर स्वारी करून पंजाबमधील बियास नदीपर्यंतचा प्रदेश जिंकून घेतला. त्यांच्या मृत्यूनंतर त्याचा मुलगा महमूद हा गझनीचा सुलतान झाला.

मुघल कालखंडातील युद्धे

गझनीचा सुलतान महमूद याने भारतावर सलग सतरा वेळा स्वाऱ्या केल्या. भारतातील संपत्ती मिळविणे हा त्याचा प्रमुख हेतू होता. भारतातील मथुरा, सोमनाथ, इत्यादी ठिकाणची संपन्न मंदिरे लुटून त्याने प्रचंड आर्थिक संपत्ती मिळविली. ती संपत्तीबरोबर घेऊन तो स्वदेशी परत गेला.

यानंतर सुमारे 150 वर्षानी अफगाणिस्तानाचा सुलतान मुहम्मद घोरीने भारतावर आक्रमण केले. त्याने भारतातील सिंध व सुलतान, पंजाब हे प्रदेश जिंकून घेतले. यावेळी दिल्ली येथे पृथ्वीराज चौहान यांची सत्ता होती. इ.स.1191 साली तराईनच्या पहिल्या लढाईत पृथ्वीराज चौहानने मंहमंद घोरीचा पराभव केला.1 घोरी या युद्धात जखमी झाला व घोरीला तो परत गेला. त्याने मोठ्या प्रमाणावर सैन्याची भरती केली. पुन्हा भारतातील भूप्रदेशावर आक्रमण करून त्याने पेशावर आपल्या ताब्यात घेतले. इ. स. 1192 मध्ये तराईनच्या दुसऱ्या लढाईत त्याने पृथ्वीराज चौहानचा पराभव केला.2 महमंद घोरीने दिल्ली काबीज केली. इ.स. 1194 मध्ये चौसाच्या लढाईत कनोजचा राज जयचंद राठोडचाही पराभव केला.

तराईनच्या दुसऱ्या लढाईचा व चौसाच्या लढाईचा परिणाम म्हणजेच राजपुतांचा पाडाव झाला. राजपूतांचा प्रदेश घोरीने आपल्या अधिपत्याखाली आणला. पुढे त्याने बिहार व बंगाल हे प्रदेशही जिंकून घेतले.

या विस्तृत प्रदेशावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी त्याने आपला विश्वासू सरदार कुतूबुद्दीन ऐबकाची नियुक्ती केली. इ.स. 1206 मध्ये मंहमद घोरीचा मृत्यू झाला. त्यावेळी पेशावर पासून बंगाल पर्यंतचा प्रदेश कुतुबुद्दीन ऐबकाच्या नियंत्रणाखाली होता. मंहमंद घोरीच्या मृत्यूनंतर ऐबकाने आपले स्वातंत्र्य घोषित केले आणि दिल्लीच्या सुलतानशाहीची स्थापना केली.

दिल्ली सुलतानाचे राज्य हे तलवारीच्या जोरावर मिळविले होते आणि ते तलवारीच्याच जोरावर टिकविले जात होते. त्यामुळे लष्काराला प्राधान्य होते. घोडदळ, पायदळ व हत्ती दळ, हे सैन्याचे घटक होते. त्यांचा मुख्य भर घोडदळावर होता. अल्लाउद्दीनने सैन्यात सुधारणा घडवून आणली. तसेच सुलतानशाहीत हत्तींना देखील सैन्यदलात महत्त्वाचे स्थान होते. एक हत्ती पाचशे घोडेस्वारासमान होता. महंमद तुघलकाच्या सैन्यात तीन हजार हत्ती होते. शाना–ई–पील त्याची व्यवस्था पहात असे. या कालखंडातील सैन्यात कडक शिस्त होती. तसेच त्यांच्या सैन्यात तलवार, सुरे, धनुष्यबाण, गदा व कुऱ्हाडी ही शस्त्रास्त्रहे प्रचलित होती.3

इ.स. 1524 बाबराने भारतावर आक्रमण केले. त्याला रोखण्यासाठी इब्राहिमखान लोदी एक लाख सैन्यानिशी दिल्लीवरून निघाला होता. त्याच्या लष्करात प्रामुख्याने तलवारी, धनुष्यबाण, ढाली, सुरे, गदा, व कुऱ्हाडी ही हत्यारे होती. याउलट बाबराजवळ 25,000 सैन्य होते. दोघांच्या सैन्याची गाठ पानिपतवर पडली. 20 एप्रिल 1526 रोजी युद्धाला सुरुवात झाली. इब्राहिमखान लोदीची युद्धरचना ही पारंपरिक पद्धतीची होती. तर बाबराची युद्धरचना तौलघमा युद्धतंत्रांची होती. शत्रू सैन्यास कोंडीत पकडणे व वेढा देऊन एकदम हल्ला करणे या युद्धतंत्रामुळे बाबर विजयी झाला. बाबराकडील सैन्य शिस्तबद्ध होते. याच बरोबर घोडदळ, तोफखाना व बंदुकाही होत्या तर इब्राहीमखान लोदी जवळ प्रचंड सैन्य होते. यात घोडदल, पायदल व हत्तीदल इत्यादी दले होती.4

खानुआ युद्ध (16 मार्च 1527)

बाबराने पानिपत विजयानंतर दिल्ली व आग्रा जिंकून दिल्लीत प्रवेश करून स्वतःला भारताचा बादशहा म्हणून घोषित केले. यावेळी त्याला भारतात अनेक विरोधक होते. विशेषतः राजपुतांना असे वाटले की, बाबर दिल्ली जिंकून आर्थिक संपत्तीची लुटालुट करून परत जाईल. परंतु बाबर दिल्लीतच राहिल्यामुळे राणासंगाला येणाऱ्या समस्यांची जाणीव झाली. राणासंग हा यावेळी मेवाडचा राजा होता. यातूनच आगऱ्याजवळील खानुआ येथे 16 मार्च 1527 रोजी रजपूत व बाबर ह्यांच्यात युद्ध झाले. याही वेळी बाबराने तौलघामा युद्धतंत्राचा अवलंब करून राणसंगाचा पराभव केला.5

दुसरे पानिपत युद्ध

मुघल सम्राट अकबर आणि सुलतान महमंद आदिलशहाचा सेनापती हेमू यांच्या इ.स.15 जून 1556 रोजी पानिपतचे दुसरे युद्ध झाले. हेमू हा अतिशय पराक्रमी व नावाजलेला सेनापती होता. त्याने अनेक मुघल सरदारांचा पराभव केला होता. दिल्ली, आग्रा ही मुघलांची प्रमुख ठिकाणे जिंकून हेमूने आपला मोर्चा पंजाबकडे वळविला. ही वार्ता अकबराला कळल्यामुळे त्याने आपल्या विश्वासू सरदारांना हेमू विरूद्ध लढण्यास पाठविले.

त्याचवेळी मुघल सैन्यही पानिपत येथे आले. दोन्ही सैन्य समोरासमोर येऊन त्यांच्यात घनघोर युद्ध झाले. सुरूवातीला हेमूच्या सैन्याचे मुघल सैन्याचा पराभव करण्यात यश मिळविले होते.

मुघलांचा या युद्धात पूर्ण पराभव निश्चित झाला. परंतु अचानक एक बाण हत्तीवर बसलेल्या हेमूला लागला. तो बेशुद्ध होऊन खाली पडला. या युद्धातील दोन्ही सैन्यात तलवारी, ढाल, भाला, धनुष्यबाण, तोफखाना इत्यादी शस्त्रास्त्रे होती. हेमू बेशुद्धावस्थेत पडलेला पाहताच त्याचे सैन्य मिळेल त्या दिशेने पळत सुटले. यामुळे त्यांच्या सैन्यात गोंधळाची परिस्थिती निर्माण झाली. मुघलांच्या सैन्यात मोठ्या तोफा तसेच हत्ती व उंटावर लादता येणाऱ्या लहान तोफा होत्या.6 अकबराला युद्धतंत्रात तोफांचा कसा उपयोग करावा याची चांगली माहिती होती.

याचा फायदा अकबराच्या सैन्याने घेतला आणि हेमूच्या सैन्याचा पाठलाग करून त्यांच्या कत्तली केल्या. अशाप्रकारे पानिपतच्या दुसऱ्या युद्धातील पराभवामुळे अफगाणाचे साम्राज्य स्थापनेचा प्रयत्न असफल ठरला. परंतु अकबराने 6 नोव्हेंबर 1556 रोजी दिल्ली जिंकून भरतात पुन्हा मुघल सत्तेची स्थापना करण्यास यश मिळविले.

अकबराने राजस्थानातील सर्व राज्ये जिंकून घेतलीत. मात्र मेवाडचे राज्य जिंकता आले नाही. म्हणून अकबराने राणा प्रतापाविरूद्ध राजा मानसिंहाला पाठविले. राणा प्रतापसिंहाच्या सैन्याची संख्या 3,000 घोडदळ, 300 ते 400 आदिवासी धनुर्धारी पायदळ व काही हत्ती होते. राजपूत राणाच्या सैन्यापेक्षा मुघल सैन्याची संख्या जास्त होती. या सैन्यात तोफा, तलवारी, ढाली, तोडेदार बंदुका इत्यादी शस्त्रास्त्रे होती.7

या उलट राणा प्रतापसिंहाच्या सैन्यातील शस्त्रास्त्रे ही पारंपरिक पद्धतीची होती. यात धनुष्यबाण, भाले, तलवारी ही शस्त्रास्त्रे होती आणि ते परंपरागत युद्धतंत्राने लढले. मुघलांच्या प्रचंड सैन्यापुढे राणा प्रतापसिंह यांच्या सैन्याचा टिकाव लागणे अशक्य आहे हे त्यांच्या बिदाझाला नावाच्या विश्वासू सरदाराच्या लक्षात येताच त्याने मुघल सैन्याच्या वेढ्यातून त्यांना सुरक्षित बाहेर काढले व तो स्वतः राणा प्रतापसिंह बनून युद्धात मारला गेला. मुघल सैन्याला या युद्धात विजय मिळाला. पुढे राणा प्रतापसिंहाने गनिमी कावा या युद्धतंत्राने लढा चालूच ठेवला. अखेरपर्यंत राणा प्रतापसिंह मुघलांना शरण न जाता, 19 जानेवारी 1597 रोजी त्याचा मृत्यू झाला.

हळदीघाटाच्या विजयानंतर अकबराने काबूल, काश्मीर, सिंध, ओरिसा, बलुचिस्तान व कंदाहर इत्यादी प्रदेशवर वर्चस्व निर्माण केले.

संदर्भ :

1.पित्रे का. ज., हिंदुस्थानच्या संक्षिप्त युद्धेतिहास, नवचैतन्य प्रकाशन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती, 1992, पृ. 44.
2.देशपांडे द. वा., राजपूत राज्यांचा उदय व ऱ्हास, सविचार प्रकाशन, मंडळ, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, 1938, पृ. 22.
3.पाण्डये बा. शा., चौबे न. ड., सैन्य अध्ययन, प्रकाश बुक डेपो, बरेली, तिसरी आवृत्ती, 1993, पृ. 124.
4.यादव कु. कृ., श्रीवास्तव शं., भारतीय सैन्य का इतिहास, प्रकाश बुक डेपो, बरेली, तिसरी आवृत्ती, 1993, पृ. 52.
5.पित्रे का.ग., उपरोक्त, पृ. 52.
6.पाण्ड्ये बा.शा., चौबे न.ड., उपरोक्त, पृ.137
7.तत्रैव, पृ.139.

अनिल माणिकराव बैसाणे
माजी इतिहास विभाग प्रमुख,
झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे .

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net